

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ФУРКАЛО Вікторія Станіславівна

УДК 296.67

**ФЕНОМЕН ХАСИДИЗМУ: ЙОГО СУТНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ**

09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі релігієзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент,
САРАПІН Олександр Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
кафедра релігієзнавства.

Офіційні опоненти - доктор філософських наук
ЛЮБІВИЙ Ярослав Валерійович,
Інститут філософії імені Г.Сковороди НАН України,
відділ історії зарубіжної філософії,
провідний науковий співробітник;

кандидат філософських наук, доцент
ШВЕД Зоя Володимирівна,
Міжнародний Соломонів університет,
кафедра філософії.

Провідна установа: Національний педагогічний університет імені
М. Драгоманова Міністерства освіти і науки України,
кафедра культурології, м. Київ.

Захист відбудеться “ 29 ” листопада 2004 р. о “ 14 ” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.17 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, Україна, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 327.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий “28” жовтня 2004 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.О.Шашкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Успішне вирішення проблем духовного розвитку незалежної України є неможливим без осмислення різноманітних форм ідейної спадщини минулого. Серед цих форм особливе місце належить виробленим у процесі тривалого формування української нації конфесійним цінностям. Незважаючи на домінуючу роль у сучасному суспільстві християнських цінностей та установок, актуальністю відзначаються також завдання залучення ідейного потенціалу тієї релігійної традиції, яка є продуктом української дійсності. Йдеться про хасидизм, що з'являється упродовж другої третини XVIII століття в межах Подолі і Галичини.

Хасидське світосприйняття приваблює нас своєрідною синтетичністю, яка є наслідком поєднання елементів філософської доктрини містичного ухилу, психології релігії та соціальної етики і орієнтована на перетворення віруючого, а не віри. В рамках хасидського руху на основі доктрини про проявлення Бога як духовної сутності в різноманітних істотах, явищах і предметах матеріального світу виокремлюється соціально-етичне вчення з його виразним універсалістським змістом. Хасидські сентенції, настанови, притчі переповнені любов'ю до кожної людини, незалежно від її конфесійної чи соціальної належності. Заслуговує на увагу і всебічне осмислення моральнісного потенціалу вчення благочестивих (хасидів).

Хасидизм XVIII – XIX століть є також своєрідним транслятором єврейських культурних цінностей у середовище української нації. Подібна трансляція посприяла поступовому налагодженню та стабілізації міжетнічних стосунків у тодішньому суспільстві та трансформації єврейства, попри його традиційну замкнутість, в одну із складових частин людності українських земель, без якої вже неможливо уявити подальшу вітчизняну історію. Своєрідним зразком залучення хасидських цінностей до культурної спадщини українства постає змальований І.Франком в його повісті “Перехресні стежки” образ іудея Вагмана.

Відзначимо також непересічну ціннісну значущість хасидських ідей та уявлень для справи уможливлення українсько-єврейського культурного діалогу і взаємозбагачення. Показовими в цьому відношенні є деякі ідейні паралелі між описами екзальтованої сердечної молитви хасида та тезою про кордоцентричність, висловленою у творах багатьох українських мислителів.

Актуальним видається й осмислення засобів хасидської творчості, акумульованих в алегоризмі притч та настанов. Ці засоби звернені насамперед до серця людини, а вже потім до її розуму. Особливості хасидської сугестивності та переконувальності викликають зацікавленість як ефективні чинники проведення

виховної роботи в обмежених певними конфесійними чи соціальними рамками групах й навіть для вдосконалення педагогічної майстерності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах науково-дослідницької роботи кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема, теми “Філософія релігії як філософське релігієзнавство” (№ 97164).

Мета і завдання дослідження. Виходячи із актуальності теми дослідження, основною метою постає з'ясування сутності хасидизму та виявлення істотних рис його історичних різновидів на підставі опрацювання ідейної спадщини найвизначніших представників вчення благочестивих.

Сформульована мета зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- прослідкувати особливості осмислення в дослідницькій літературі проблем сутності та історичних трансформацій хасидизму;
- проаналізувати поширені в дослідницькій літературі тлумачення хасидизму і показати його автентичність іудейській традиції;
- розкрити смислову трансформацію концепту хасидизм;
- з'ясувати основні віроповчальні принципи вчення благочестивих та визначити їх змістові характеристики;
- здійснити аналіз наявних джерел та свідчень з історії хасидського руху на предмет виявлення ідейних витоків та особливостей його становлення і подальшого історичного розвитку;
- запропонувати типологію хасидського руху, виокремивши його концептуальні форми;
- розкрити зміст концептуальних форм хасидизму, простежуючи в них приховане протистояння переважаючих в тій чи іншій формі чи містичного, чи інтелектуалістичного компонентів.

Об'єктом дисертаційного дослідження є різноманітні писемні пам'ятки хасидської творчості, а саме: притчі, морально-повчальні сентенції та настанови, проповіді, послання, трактати та історичні джерела.

Предметом дослідження є філософські ідеї, концепти та уявлення, висловлені в текстах хасидських учителів, проповідників та цадиків.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження виконане на межі релігієзнавства та філософії. При розв'язанні поставлених завдань враховуються можливості герменевтичного підходу, який застосовується при виявленні ідейних установок та особливостей сприйняття основоположних принципів учення Бешта в творах провідних представників хасидського руху. Принагідно використовується і порівняльний підхід (співставлення ідей та уявлень,

проголошених вождями, магідами, цадиками, які знаходять своєрідне втілення у різновидах хасидизму).

Застосовуються у дисертаційній роботі принципи єдності історичного й логічного (важливі ідеї та установки, властиві репрезентантам хасидського вчення постають понятійно схопленими у перспективі становлення та розгортання його форм) і системності (хасидизм розглядається як етнокультурна підсистема, включена в більш загальну систему - ортодоксальний іудаїзм). Автор, аналізуючи концептуальні форми хасидизму, послуговується також загальноприйнятими принципами об'єктивності й конфесійної неупередженості.

Джерельну базу дисертації складають аналітичні твори (апологетичні й полемічні) видатних хасидських учителів та цадиків і їх коментарі. Залучаються також різноманітні історичні документи, пінкоси, життєписи та теоретичні дослідження класиків хасидіани.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації автор запропонував системну реконструкцію поглядів та ідей Бешта і його послідовників. Феномен хасидизму осмислюється в контексті філософської рефлексії. При цьому історичні етапи становлення та розгортання хасидського руху подаються у вигляді їх ідейних різновидів, тобто концептуальних форм.

Новизна дисертаційного дослідження конкретизується в науково-теоретичних положеннях, найважливішими з яких є такі:

- виявлено, що хасидизм як ідейний рух, окреслений певними хронологічними та територіальними межами, виникає як синтез кабалістичного вчення луріанського різновиду, сабатіанства та модифікованої рабиністичної традиції на ґрунті неоднозначного сприйняття в єврейському середовищі чинників соціально-політичного, економічного, психологічного характеру;
- доведено, що хасидський рух є містичним напрямом ортодоксального іудаїзму, в процесі оформлення якого здійснюється трансляція традиційних єврейських цінностей і усуваються будь-які розкольницькі тенденції, про що свідчать його масовість, ієрархічний принцип управління, відсутність елітарності, лояльність до обрядовості й віроповчань іудаїзму;
- з'ясовано, що пріоритетними віроповчальними принципами хасидського світосприйняття є іманентизм (скрізьприсутність Бога), що означає проявлення і знаходження Бога як духовної сутності в усіх різноманітних предметах, явищах, процесах матеріального світу та девекут (єднання людини з Богом), який є ідеалом внутрішньої співвіднесеності людини й Бога, і реалізується в молитовній практиці;
- аргументовано, що зміст вчення благочестивих доцільно розкривати через запропоновані автором концептуальні форми, які є фіксацією основних споглядально-мислительних парадигм, ідейними локалізаціями його історичного

поступу, певною мірою систематизованими доктринальними й культовими особливостями, пов'язаними з діяльністю основоположників окремих напрямів;

- досліджено, що в аспекті виявлення істотних особливостей і значущості в історії єврейської духовності слід виокремлювати етап становлення хасидизму, репрезентований ученням Бешта і вченням магідім (проповідників), а також етап оформлення хасидської традиції, представлений практичним цадикізмом Елімелеха Лізенського та його послідовників, бердичівським хасидизмом, школою Пшисхи (Пшисухи), ХаБад-хасидизмом (системою Шнеура Залмана), брацлавським хасидизмом;

- доведено, що унікальність концептуальних форм хасидизму з'ясовується шляхом демонстрації особливостей взаємодії в кожній з них містики й раціональності з врахуванням своєрідної інтерпретації хасидськими лідерами витокових принципів учення Бешта.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Виконане дисертаційне дослідження дає можливість більш поглибленого розуміння хасидизму як в аспекті його змістової наповненості, так і в аспекті його ретроспективного аналізу. Вносяться істотні доповнення до сучасних уявлень, з одного боку, про конфесійну ситуацію на території України упродовж XVIII-XIX століть, з іншого, — про метаморфози, пов'язані з конфліктом ідей в духовному просторі тодішнього суспільства.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані у лекційних курсах і семінарських заняттях з релігієзнавства, культурології, в окремих спецкурсах, а також для підготовки відповідних підручників і посібників.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора. Висновки, положення наукової новизни одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися і доповідалися на засіданні кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на Міжнародній науковій конференції “Державно-церковні відносини в Україні: регіональні аспекти” (Хмельницький, 2003), Міжнародній науково-практичній конференції “Україна-Росія: історія та сучасність” (Умань, 2003), Міжнародній науково-практичній конференції “Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості” (Донецьк, 2003).

Матеріали запропонованого дослідження одержали практичну реалізацію в лекційних курсах автора, що викладаються в Уманському педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Публікації. Основні висновки та результати, що сформульовані у дисертації, опубліковані в трьох статтях у фахових наукових виданнях та тезах трьох наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження. Поставлені цілі та завдання визначили структуру роботи, що складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, викладених на 173 сторінках. Список використаної літератури містить 177 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, показано зв'язок роботи з науковими програмами та темами, визначені предмет, об'єкт, мета, завдання, методи дослідження, новизна одержаних результатів та їх теоретичне і практичне значення.

У **розділі 1 “Аналітичний огляд дослідницької літератури з проблем хасидизму”** висвітлюються джерелознавчі аспекти, пов'язані з виявленням різноманітних підходів до з'ясування як сутності хасидизму, так і його історії. Різноманітність підходів щодо розв'язання проблеми хасидизму спричинена, насамперед, неоднозначністю сприйняття цього феномена іудейської традиції. Тому слід враховувати наявні в дослідницькій літературі певні світоглядні та аксіологічні установки та принципи в осмисленні хасидизму. У більшості публікацій тією чи іншою мірою прослідковується ставлення їх авторів до вчення благочестивих. І це ставлення виявляється в інтервалі – від крайнього нігілізму до відвертої апології. Звідси необхідно виділяти критичні за змістом дослідження, серед яких переважають, з одного боку, просвітительські інтерпретації хасидизму (праці І.Йоста, Г.Греца, І.Оршанського, П.Марека, Ю.Гессена), з іншого, – тлумачення в світлі марксистського світосприйняття (роботи Т. Гейлікмана, М. Шахновича, М. Беленького, І.Миговича).

Апологетичні установки в поміркованому їх варіанті простежуються в дослідженнях істориків С.Дубнова, Й.Телушкіна, Ш.Етінгера, які є конфесійно неупередженими. З симпатією окреслюючи феномен хасидизму, ці автори не уникають показу й негативних рис, властивих вченню і культовій практиці благочестивих. Можна вести мову навіть про домінування в зазначених публікаціях історичного над релігійним. Відверта апологія без будь-яких виявів негативізму простежується в дослідженнях З.Крупницького, І.Штейнберга, Е.Цвейфеля, Є.Кауфмана. Як апологетичні зазначаються й праці відомих діячів неохасидизму і близьких до цього руху філософів М.Бубера, Г.Шолема та історика С.Городецького, які пропонують модернізовані інтерпретації вчення благочестивих.

Нині в дослідницькій хасидіані переважають спроби якомога адекватнішого відтворення історичного розвитку вчення хасидів, показу його у взаємодіях з суспільними реаліями. Тому повідомляється і про важливі історичні дослідження, автори яких намагаються окреслити феномен хасидизму, уникаючи світоглядних уподобань і виявляючи мінімум аксіологічності. Виразним прикладом таких історичних досліджень є бестселер П. Джонсона “Історія євреїв”.

Сучасні вітчизняні дослідники: С.Єлисаветський, І.Туров, З.Швед, М.Феллер, М.Шестопап намагаються розкрити деякі аспекти історії хасидизму та його зв'язок з реаліями сучасної України.

З огляду наукової вартості існуючих праць з проблем хасидизму докладно аналізуються найважливіші історичні дослідження, автори яких намагаються з'ясувати динаміку хасидського руху. Серед цих досліджень виділяються статті та праці С.Дубнова. Розглядається запропонована цим автором структурованість хасидського руху та бачення ним історії хасидизму впродовж XVIII-XX століть. У контексті виявлення історичних трансформацій хасидизму докладно виявляються ідеї та підходи, викладені в працях Г.Греца, І. Оршанського, Т.Гейлікмана, Ю.Гессена. Детально висвітлюються психологічні та соціологічні характеристики хасидизму в дослідженні З.Крупницького. Проблема оригінальності хасидизму, типології та його значущості в релігійній історії людства своєрідно розв'язані в працях Г.Шолема, а особливості тлумачення вчення благочестивих, новації бачення і можливості порівняльного підходу в міркуваннях М.Бубера.

Ідейний потенціал вищезазначених аналітичних досліджень враховується нами при подальшому з'ясуванні як сутнісних аспектів хасидизму, так і його концептуальних форм, яких цей рух набував в історії.

У розділі 2 “Зміст та сутнісні особливості хасидського віровчення”, який охоплює два підрозділи, розкривається еволюція смислової трансформації концепту хасидизм, аналізуються інтерпретації хасидизму як руху єврейства, виявляється його автентичність іудейській традиції як особливої містичної форми, позбавленої сектантських характеристик, з'ясовуються визначальні теоретичні положення вчення благочестивих, їх зміст та наслідки.

Підрозділ 2.1. “Уявлення про хасидизм та його місце в іудейській традиції” містить аналіз поширених у дослідницькій літературі тлумачень хасидського руху та проблем включення його в іудейську традицію.

Серед фахівців домінує уявлення про хасидизм як один з напрямів іудейського містицизму, започаткований у XVIII столітті в межах тодішньої України. Своєрідна містичність й деякою мірою духовність хасидизму проглядається вже в етимології цього слова (хасид означає благочестивий). Поняття “хасидизм” у своїй еволюції зазнає певних смислових трансформацій. У цьому відношенні вперше термін “хасидизм” у значенні добросердечності й

благочестя фіксується вже в біблійних текстах. Його смисл є показником етичної наповненості, уособленням вірного служіння Богу. Своєрідною крайністю надмірно благочестивого культивування внутрішньої віри і життя в Богові стала поява в єврейському світі II-I століття до н.е. секти хасидів, з середовища яких з'являються фарисеї-ревнителі Закону Мойсея. Подальша єврейська історія засвідчує використання терміна хасидизм адептами різноманітних містичних рухів. У середньовічній Німеччині упродовж XII-XIII століть існувала містична секта хасидів – послідовників кабалістичних ідей. У кінці XVII – початку XVIII століть функціонував сабатіанський гурток під назвою “Товариство благочестивих” (хасидим), для вчення якого характерною була виразна месіанська орієнтація. У подальшому на основі цього гуртка з'являються секти під однойменною назвою – хасидів, адепти яких культивували крайній аскетизм.

Зазнавши численних смислових метаморфоз, термін “хасидизм” виявився зрештою номінацією ідейного руху в єврействі, який розгорнувся упродовж XVIII-XIX століть. Але саме за цим рухом стійко утрималася назва “хасидизм”. Тому зміст хасидизму послідовників Бешта ніби перекидає собою попередні смислові навантаження цього терміна.

Змістовно польсько-український хасидизм не був радикальним переосмисленням традиційних іудейських цінностей. Цей рух є відновленням автентичної іудейської релігійності. Звідси й умовність його визначення як руху сектантського за своєю сутністю. Лояльність польсько-українського хасидизму до обрядовості та віроповчальних положень іудаїзму, його масовість, наявність широко розгорнутої ієрархічної структури та відсутність елітарності свідчать про проблематичність віднесення цього руху до жорстких меж сектантського об'єднання. Натомість його слід розглядати як віросповідання, своєрідну містичну форму іудейської традиції.

Зі змістовим оформленням хасидизм як рух значної частини єврейського світу Східної Європи поступово трансформується в послідовного носія цінностей єврейської традиції, виступаючи проти будь-яких розкольницьких тенденцій, й тим самим вписується в подальшому в лоно ортодоксального іудаїзму. У роботі з'ясовується питання міри автентичності вчення благочестивих іудейській традиції. Зазначимо, що хасидизм у своїх істотних рисах не був винятково автономним утворенням, не пов'язаним з попередніми ідеями містичних за змістом рухів. Слід зважати на наявні неоднозначні ідейні впливи сабатіанства (уявлення про ідеал керівника-харизматика) та кабалістичного вчення в його луріанському різновиді (ідеї скрізьприсутності Бога, збирання священних іскор тощо). Звідси й необхідність визначення хасидизму як ідейного наступника іудейської традиції в її містичному оформленні. Цей рух є своєрідним синтезом переважно кабалістичних ідей та рабиністичної вченості, яка не відкидається, а

лише затінюється. Його оригінальність полягає в абсолютизації одних ідей та уявлень і у несприйнятті інших. Психологічна привабливість хасидизму, вміння його вождів передавати містичні за духом ідеї простолюдинам і навіть їх харизматичність теж виявляються чинниками оригінального вкладу хасидизму в історію єврейської думки.

У підрозділі 2.2. *“Основні принципи хасидського віровчення”* аналізуються визначальні теоретичні постулати вчення благочестивих. Насамперед виявляється змістовна наповненість пріоритетного в контексті хасидського світосприйняття принципу скрізьприсутності Бога. Докладний розгляд цього принципу дозволяє нам стверджувати про властивий хасидському вченню містичний чи трансцендентний пантеїзм, основною формулою якого є *“розчинення, занурення світу в Богові”*. Подібний містичний пантеїзм свідчить про визначальний для хасидського віровчення іманентизм, що змістовно означає – проявлення, знаходження Бога як духовної сутності в усіх різноманітних предметах, явищах і процесах матеріального світу.

Розкриття принципу іманентизму уможлиблює такі наслідки:

1. Сутністю всіх матеріальних речей визнаються так звані священні іскри, розсіяні усюди, які є свідченням присутності Бога в світі. При цьому вчення про *“розсіпані іскри”* має ідейну близькість з талмудичною концепцією зосередженості Бога в кожній клітинці цього світу, але не узгоджується з теорією еманації, культивованою прихильниками кабали.

2. Божественне проголошується гарантом життєдайності всіх матеріальних форм, які не є пасивними. Все видиме, будучи відблиском Божественного, саме по собі не має цінності.

3. У світлі іманентності Бога світу рівнозначними і однаковими за значущістю атрибутами Божества проголошуються добро і зло. Оскільки *“божественні іскри”* як сутнісні характеристики всіх речей розсіпані усюди, то речі в силу їх божественності не можуть бути злими. Тому в хасидизмі знімається проблема теодицеї.

4. У світлі іманентності Бога світу набуває значущості культивована хасидами концепція тешуви (повернення до Бога), логічним наслідком якої є етична детермінанта – не відповідати на зло, заподіяне людині в будь-якій формі.

5. В етичному плані утверджується рівноцінність перед Богом праведника і грішника.

Принцип іманентизму логічно пов’язується з ідеєю девекут, що означає єднання людини з Богом. Звідси, згідно з хасидськими уявленнями, призначення людини полягає в тому, щоб *“приліпитися”*, прилучитися до Божественного, поєднатися з Ним. Саме девекут є ідеалом внутрішньої співвіднесеності людини і Бога, однак при цьому не нівелюється дистанція, яка існує між творінням і

Творцем.

Найефективнішим засобом впливу людини на Бога визнається у хасидів молитва в стані екстатичного пориву. Слід зважати на наявну градацію в хасидському розумінні дієвості молитви. Якщо для Бешта молитва доступною є всім людям, то, починаючи з вчення Дов-Бера Межеричера, ефективною визнається лише молитва, здійснювана за умови посередництва цадика. Звідси й така характерна особливість хасидизму, як віра в цадика як праведника, що живе “силою віри” і постійно піклується про людей. У світлі хасидського вчення обов’язковою умовою здійснення молитви є її оптимістичний супровід. Хасид повинен служити Богу з радістю, з веселощами, в бадьорому настрої. Саме в такому стані радості втілюється ідея єднання людини з Богом.

У розділі 3 **“Історія становлення хасидизму: джерела, передумови, форми функціонування”**, який охоплює п’ять підрозділів, автор пропонує послідовний аналіз наявних джерел та свідчень з історії хасидського руху на предмет їх наукової вартості, розгляд проблеми витоків та особливостей становлення хасидизму, з’ясовує питання його структурованості та розкриває зміст двох його ранніх форм: бештіанства і хасидизму магідім (проповідників).

У підрозділі 3.1. *“Аналіз історичних джерел та свідчень про хасидів”* спочатку розв’язується питання наукової вартості наявних першоджерел з історії хасидського руху. У цьому відношенні численні перекази, притчі, легендарні анекдоти, псевдоепіграфічні твори використовуються нами лише як своєрідні демонстрації особливостей хасидського світорозуміння й подекуди виклади в алегоричній формі основоположень його віровчення. У контексті виявлення закономірностей історичного поступу хасидського руху аналізуються полемічні твори, памфлети, послання, циркуляри, в яких подаються свідчення про благочестивих та повідомлення про розкол в єврейському світі, спричинений хасидами. Серед них антихасидські за змістом твори рабі Соломона з Холма, Якова Емдена з Альтони, Якова Кальмансона, Ізраїля Лейбеля, Давида з Макова та свідчення Соломона Маймона. З документальних джерел аналізуються свідчення про хасидів, подані в рабинських відозвах і циркулярних посланнях 1772 року та прокламації проти хасидських вождів, опубліковані 1781 року.

На підставі розгляду вищезазначених найважливіших першоджерел можна зробити узагальнення про хронологічну нерівномірність свідчень про хасидів (здебільшого повідомлення відносяться до 60-70-х років XVIII століття), про домінуючий опис в них молитовної практики благочестивих та їх зневагу до талмудичної вченості, про сприйняття хасидів як розкольників. Зазначимо й обмеженість подібних першоджерел з огляду на наявні в них спотворення віроповчальних положень хасидизму й навіть свідоме ігнорування авторами свідчень цих положень.

Численні джерела хасидської літератури теж будуть нами докладно розглядатися, але в контексті виявлення ідейного потенціалу тих чи інших різновидів хасидського руху.

У підрозділі 3.2. *“Історичні передумови появи та становлення хасидського руху”* спочатку розкриваються основні тенденції в аспекті особливостей вирішення дослідниками проблем виникнення хасидизму. Визнаючи неприпустимість ігнорування чинника релігійної детермінованості окреслюється той історичний фон, у контексті якого уможлиблюється вчення благочестивих, звісно, що з врахуванням його територіальної і часової прив’язаності. Розкриваються причини соціально-політичного, економічного та духовного занепаду польського суспільства першої половини XVIII століття. Небажані соціально-психологічні наслідки цього занепаду вплинули особливо на становище євреїв Польського королівства, істотно обмеживши їх права, спричинивши утиски на економічному, соціально-політичному та релігійному ґрунті.

Хасидизм поступово визріває, з одного боку, на основі соціально-політичних та економічних негараздів, які переповнювали життя пересічних євреїв, психологічних чинників занепокоєння, невпевненості, відчаю, неспроможності рабинату забезпечувати соціальну єдність іудеїв, з іншого, – на фоні поширення містичних ідей та уявлень різноманітних сект та діяльності баал-шемів.

У підрозділі 3.3. *“Історичні етапи та концептуальні форми розгортання хасидизму”* піднімається проблема класифікації хасидського руху. У зв’язку з цим розглядаються аргументи деяких авторів проти диференціації хасидизму та аналізуються поширені в дослідницькій літературі типології С.Дубнова, Г.Шолема і Т.Гейлікмана. Аналіз цих типологій приводить до дилеми. Якщо вдаватися до прискіпливої диференціації хасидського руху і виділення в ньому певних строго визначених і зафіксованих датами історичних етапів його становлення і розгортання, – тоді втрачається ідейна спорідненість і водночас специфіка деяких напрямів і шкіл хасидизму. Надто обтяжливою буде історична та суспільна детермінованість багатьох подій, пов’язаних з функціонуванням вчення благочестивих. Тому в подальшому викладі виявляються лише найважливіші віхи: ті, які є прив’язаними до дати – фіксації динаміки хасидського руху, і ті, які є відправними пунктами формування та розповсюдження того чи іншого його різновиду. Наведені дати виявляються вузловими в історії хасидського руху і деякі з них є кардинальними в аспекті з’ясування так званих концептуальних форм хасидизму. Під концептуальними формами ми розуміємо більш менш систематизовані доктринальні і культові особливості, характерні для певних його територіальних різновидів, які пов’язані з діяльністю якогось проповідника чи цадика. Історія хасидського руху відображається в особистостях його основних представників, які поширювали свої ідеї, локалізуючи їх в певному

центрі.

Отже, хасидизм розкривається в аспекті виявлення споглядальницько-мислительних парадигм, втілених в образах найважливіших його представників. У зв'язку з цим історію хасидського руху доцільно розглядати як процес становлення і розгортання важливих ідейних різновидів, які є логічним наслідком, послідовним доповненням вчення Бешта і набувають своїх оригінальних рис, які виявляються через інтерпретацію вчення благочестивих їх харизматичними вождями. Зазначимо два етапи ідейного функціонування хасидизму: а) етап становлення та формування і б) етап розвитку, оформлення хасидської традиції.

Етап становлення хасидизму репрезентований вченням Бешта і так званим хасидизмом магідім (проповідників). Наступний етап – оформлення хасидської традиції є послідовною зміною й подекуди перекриванням основних концептуальних форм хасидизму, з-поміж яких найпомітнішими ідейними парадигмами єврейської духовності є: а) практичний цадикізм Елімелеха Лізенського і його послідовників; б) бердичівський хасидизм; в) школа Пшисхи (Пшисухи); г) ХаБад-хасидизм, чи система рабі Шнеура Залмана; д) брацлавський хасидизм.

У підрозділі 3.4. *“Бештіанський хасидизм та особливості його сприйняття”* розкриваються істотні риси першопочаткового хасидизму, цілковито узгодженого з ідеями його основоположника Баал-Шем-Това. Ізраїль бен Еліезер (таким є його справжнє ім'я) уславився не стільки завдяки пропаганді свого вчення, скільки завдяки своєму чудодійництву. Тому й не дивно, що в основі бештіанського вчення лежать щире захоплення простим неосвіченим євреєм і пов'язані з цим захопленням любов та піклування про нього. Саме представник “народу землі” визнавався Бештом насправді релігійною людиною. Звідси й надмірна критичність до інтелектуалізму та талмудичної книжності.

Основними джерелами для виявлення віросповідних принципів раннього хасидизму є: “Уславлення Бешта”, “Заповіт Шем-Това”, “Вінець доброго імені” та пророче послання Бешта в Палестину, датоване 1747 роком. На підставі аналізу цих першоджерел та залучаючи інші свідчення про основоположника хасидського руху подається змістовна характеристика першопочаткового хасидизму, для якого характерними є: абсолютизація почуття, емоційності та нівелювання розуму як джерела справжньої релігійності, проголошення найвищим проявом релігійного відчуття екзальтованої і простої молитви, яку возносити Богу можуть усі без винятку благочестиві, здійснення єднання людини з Богом (девекут) через опосередкованість молитовної практики і постійну зосередженість хасида на думці про Господа, наголос на радісному служінні хасида Богу, утвердження скрізьприсутності Бога, його посіяність усюди у вигляді іскор, суто особистісне бачення Бештом ідеї звільнення і утвердження кожної людини як потенційного

баал-шема, возвеличення ролі праведника (цадика), місія якого полягає в забезпеченні посередництва між Богом і людьми. Праведником до того ж може стати будь-яка благочестива людина, яка заслуговує це своєю екзальтованою молитвою і богоугодними вчинками.

Бешт був лише віровчителем, проповідником іудейської традиційності за певних історичних умов, який передавав простолюдинам виразні кабалістичні мотиви, належним чином спрощені. Заслугою Бешта в розвитку хасидського руху є саме передача істин містичного вчення у формі, придатній для сприйняття єврейськими масами.

У підрозділі 3.5. “Хасидизм магідім” розглядаються ідеї основних представників другого покоління благочестивих, зокрема Дов-Бера з Межерича і Якова-Йосефа з Полонного. Розкривається своєрідний етап у розвитку хасидизму, пов’язаний з діяльністю проповідників (магідів). Умовні хронологічні рамки цього етапу: 60-ті роки XVIII століття - початок 80-х років XVIII століття. Регіон поширення ідей – містечка тодішньої Волинської губернії.

Для виявлення змістових особливостей функціонування цього історичного різновиду хасидизму аналізуються проповіді й твори найближчих сподвижників Бешта. При цьому вказується, що Дов-Бер, верховний глава хасидів другого покоління, багато зробив саме для організації хасидського руху і для розвитку його віроповчальних принципів, а Яков-Йосеф Коген увійшов в історію як “літературний апостол хасидизму”, його перший літописець. З його творів виділяється знаменитий “Толдот Яков-Йосеф”, трактат, що містить хасидську інтерпретацію текстів Тори. Цей твір сприяв також популяризації вчення Бешта і навіть ідеалізації його образу.

У проповідях Дов-Бера має місце обґрунтований виклад принципу скрізьприсутності Бога в цьому світі (іскри божественні посіяні усюди, як в конкретних речах матеріального світу, так і в абстрактних думках), радикальне тлумачення принципу тешуви – повернення людини до Бога (людина зобов’язана оволодівати прихованою в речах божественною сутністю), абсолютизація молитовної практики з її акцентацією на екзальтованій зосередженості людини на Богові, уявлення про цадика як “улюбленця неба”, через виняткову опосередкованість якого здійснюється єднання людини з Богом, виправдання чудодійницької практики цадиків та відсутність критики аскетизму (в останньому положенні прослідковується вже відхід від бештіанства).

У творах Якова-Йосефа Когена відчутним є різкий нігілістичний підтекст його несприйняття рабиністичної вченості, розуміння ролі цадиків як духовних пастирів народу, культивування теорії падіння цадиків, наголос на необхідності постійного спілкування людини з Богом через молитовну практику.

Проповідники (магідім) забезпечили трансформацію хасидизму від

імпульсивного, сентиментального, мрійливого вчення, яким воно було у Бешта, до структурованого, теоретично обґрунтованого й упорядкованого і втіленого на практиці. Якщо проповіді Дов-Бера систематизували та упорядкували хасидизм, то літературна діяльність Якова-Йосефа Когена зафіксувала цю систематизацію та обнародувала її. Тому саме магідім посприяли поступовій трансформації хасидизму зі стану вчення до стану традиції.

Розділ 4 “Історія утвердження хасидизму: аналіз його концептуальних форм”, який охоплює п’ять підрозділів, присвячений докладному розгляду ідейних різновидів хасидського руху періоду його розквіту, оформлення в традицію.

У підрозділі 4.1. *“Практичний цадикізм Елімелеха Лізенського і його послідовників”* розкривається своєрідність ідей впливової упродовж 70-90-х років XVIII століття школи польсько-галичанських цадиків та демонструється втілення цих ідей у єврейську дійсність. Саме з іменем основоположника цієї школи пов’язується обґрунтування як теорії, так і практики цадикізму. Погляди Елімелеха Лізенського аналізуються на підставі ознайомлення з основними ідеями його праці *“Солодкість Елімелеха”*. Визначальною детермінантою цієї праці є утвердження виняткової ролі та неперевершеного значення цадиків серед простолюдинів як посередників між ними і Богом. Елімелех наполягає навіть на божественному статусі *“праведника”*, а також і на його непомильності. Звісно, що виконання цадиками своїх функцій і обов’язків потребує значних моральних і матеріальних видатків, які щедро повинні компенсувати їм благочестиві віруючі. Звідси й проголошення Елімелехом принципу *“емунат цадикім”* – беззастережної віри в цадиків. Саме теоретичне й особливо практичне утвердження цієї віри стає надбанням, завдяки якому Елімелех увійшов в історію хасидського руху.

Більшість послідовників Елімелеха Лізенського (серед яких Яків-Іцхак Гурвіц, Ізраїль з Козениць) намагалися завзято втілити в життя теорію цадикізму, виголошену їх учителем. У зв’язку з цим зазначимо властивий лізенському хасидизмові всезростаючий ухил у бік надмірного практицизму. Тому й не дивно, що саме в середовищі послідовників Елімелеха з’являються цадики з диктаторськими замашками, культивуванням сепаратизму й навіть з притаманним їм однобічним розумінням моральності.

У підрозділі 4.2. *“Хасидизм Леві-Іцхака з Бердичева”* розкривається своєрідність особливого етапу в розвитку хасидського руху, цілковито пов’язаного з проповідницькою діяльністю уславленого бердичівського ребе. На підставі ознайомлення з ідеями праці Леві-Іцхака *“Святість Леві”* окреслюються виразні риси бердичівського хасидизму. Серед цих рис більш спрощене розуміння бештіанського принципу скрізьприсутності Бога, акцентуація на духовній близькості єднання людини із Всевишнім, при цьому духовні пориви

благочестивого виявляються і в будь-яких тілесних рухах і почуттях, культивування своєї практики екзальтованої молитви, яка сприяє навіть прогресу поступового щезання усіляких ознак тілесності в людині, утвердження духовно-місійного розуміння ролі цадика, помірковане сприйняття теорії тимчасового падіння цадика, непомірний оптимізм, який у своєму послідовному виявленні виключає проблему теодицеї, наявні ознаки космополітизму.

Бердичівський хасидизм у його концентрованому вигляді характеризується лаконічною формулою: дивовижна ясність і простота поглядів рабі Леві-Іцхака.

У підрозділі 4.3. *“Школа Пшисхи (Пшисухи)”* піддається аналізу радикальний за своєю сутністю напрям польського хасидизму, представлений такими вчителями, як Яків-Іцхак бен Ашер (Святий єврей), Сімха Бунем і Менахем Мендель з Коцька. Радикалізм польських хасидів виявляється у своєрідному антропоцентризмі в тлумаченні принципу єднання людини з Богом, у відсутності культу цадиків, у надмірній увазі до вивчення Тори і талмудичних текстів у справі служіння Богу. Наголос на вивченні священних текстів іудейської традиції засвідчує виразний інтелектуалізм учителів, який в аспекті пшисухського хасидизму можна назвати інтелектуалізмом парадоксальностей. Саме подібна парадоксальність сприяла трансформації школи Пшисхи в напрямі від оптимістичного її варіанту до поглибленого песимізму. У цьому відношенні демонстративний акт відмови від світу, здійснений Менахемом Менделем, слід сприймати як доведений до логічного завершення розвиток інтелектуалізму пшисухської системи.

У підрозділі 4.4. *“Раціоналістична система Шнеура Залмана (ХаБад-хасидизм)”* з’ясовуються спочатку соціально-політичні, ідейні передумови становлення литовсько-білоруського різновиду хасидизму, а потім його істотні риси, які акумулюються у виразній кардинальній інтелектуалізації. Подібна інтелектуалізація приховується вже в найменуванні цього різновиду акронімом ХаБад (у перекладі: мудрість – розуміння – знання). Надмірна раціоналізація вчення благочестивих, його філософізація пов’язується з організаційною та літературною діяльністю основоположника литовсько-білоруського хасидизму рабина Шнеура бен Баруха.

Своєрідним акумулюючим чинником становлення цього самобутнього напрямку хасидського руху була політична та ідейна боротьба мітнагідів з “хабадниками”. Серед ідейних передумов зазначаються: зацікавленість хасидськими ідеями литовсько-білоруських учених та книжників, реакція проти брутальних чудодійницьких форм, які спотворювали вчення Бешта і які особливо поширювалися в межах тодішньої України.

Основоположення раціонального хасидизму відображаються в численних творах і посланнях Шнеура Залмана. Він є автором знаменитого трактату “Танія”.

На підставі систематично висловлених у ньому ідей і розкривається в подальшому викладі раціоналізований варіант хасидизму. Для цього на пряму характерним є філософічне сприйняття принципу божественної скрізьприсутності, обґрунтування якого логічно приводить до показу реальності Бога і примарності речей цього світу. Актуалізація ідеалу девекут уможлиблюється за умови культивування святості, яка досягається лише поступовим доланням раціональною душею людини всього тілесного. Тому раціоналізація у формі вивчення Тори проголошується у Шнеура Залмана найвищим способом єднання з Богом. Результатом раціонального осягнення є своєрідне поглинання людської особистості Божественною. Також його система утверджує особливу релігійну психологію, змістовне розгортання якої приводить до демонстрації переваги можливостей раціональної душі над чуттєвою. В остаточному підсумку саме релігійна психологія Шнеура Залмана приховує в собі змістовне ядро литовсько-білоруського хасидизму.

Акцентуємо також на домінуванні в системі розуму над почуттями в справі служіння Богу, яке обґрунтовується через показ особливого значення праведників у психології віруючих. Як наслідки цього домінування слід сприймати нівелювання екстатичності і будь-яких проявів екзальтованості в утвердженні аксіологічної переваги вивчення Закону над молитовною практикою, відмову від теорії цадикизму, яка апелює до почуттів віруючих і від культу цадиків, – її логічного завершення.

Отже, раціональний варіант хасидизму, запропонований Шнеуром Залманом, у багатьох суттєвих положеннях виходить за межі багатьох концептуальних форм хасидського руху, істотно трансформуючи навіть принципи бештіанства.

У підрозділі 4.5. *“Вчення рабі Нахмана з Брацлава”* розкривається ідейний потенціал проповідей, казкових історій та притч знаменитого вчителя, основоположника так званого брацлавського хасидизму. Унікальність цього різновиду хасидського руху зумовлюється харизматичністю, профетизмом і особливостями світосприйняття рабі Нахмана.

На підставі ознайомлення з такими його творами, як *“Збірка повчань Магарана”*, *“Історії про надзвичайне”* та працями про нього, написаними рабі Натаном Штернгарцем, виявляються основоположні принципи брацлавського хасидизму. Зазначається пріоритетність віри над розумом у справі служіння Богу. В богоосягненні розум іде за вірою, але не передує їй. Звідси й культивування рабі Нахманом особливого *“вищого розуму”* з його виразним фідеїстським підґрунтям. Як наслідок цього культивування, – благочестивий, наділений *“вищим розумом”*, у змозі протистояти натиску аналітики.

Актуалізація ідеалу девекут здійснюється в акті віри, до якої благочестиві можуть прийти лише шляхом самої віри. Звідси й вимоги культивування простоти

віри. В аксіологічному відношенні простоті поступається мудрість, оскільки мудрість не може сягнути простоти, а простота може стати мудрістю. Проте цілковите єднання людини з Богом у контексті брацлавського хасидизму з огляду на виразну трансцендентність Божества є неможливим.

Принцип іманентизму рабі Нахман тлумачить в смислі божественної наповненості всіх частинок цього світу, яка уможлиблюється шляхом розсіювання священних іскор у вигляді духовних оформлень істот, предметів і явищ. Отже, продуктом божественної скрізьприсутності є внутрішня одухотвореність світу. Цілковитою адекватністю божественна присутність набуває в духовних явищах і в житті єврейського народу. Наслідками подібного тлумачення принципу іманентизму є своєрідне вирішення проблеми теодицеї в значенні утвердження несамостійності, ілюзорності зла, цілковитої залежності його від своєї основи – добра, актуалізація прагнень людини повернутися до Бога, яка досягається безтурботністю духу людини, її спокоєм, веселощами, радістю, нівелювання просторово-часових вимірів, оскільки вони не мають цінності в очах Бога, натомість, апологія сьогодення.

У контексті брацлавського хасидизму особливе місце приділяється молитовній практиці. Благочестивий свою молитву повинен узгоджувати з молитвою цадика. Звідси й нове бачення рабі Нахманом ролі та функцій цадика. В брацлавському хасидизмі спостерігається утвердження величі й надзвичайної цінності праведників поколінь і знецінювання звичайних цадиків, обтяжених матеріальністю. Основним функціональним призначенням праведника поколінь визнається вознесення ним молитви і служіння Богу. Подібне призначення досягається його могутністю, що полягає у вилученні праведником гріха, освяченні ним подаяння, в його здатності “читати в серцях” і у вмінні розрізняти мелодії. Основною місією істинного праведника проголошується духовне оновлення цього світу шляхом виправлення душ.

ВИСНОВКИ

У висновках викладені найбільш важливі теоретичні та практичні результати. Висновки сформульовані відповідно до поставлених у дисертації мети та завдань:

1. Хасидизм є особливим напрямом містичного ухилу в межах іудейської традиційності. Точніше, хасидизм постає ідейним рухом, автентичним ортодоксальною єврейській релігійності. В хасидському світосприйнятті відсутні ознаки радикального переосмислення традиційних іудейських цінностей. Отже, тлумачення хасидизму як секти чи сектантського руху слід визнати проблематичним. Привабливість учення благочестивих полягає не стільки у культивуванні містичних цінностей іудейської традиції, скільки в їх популяризації

в середовищі пересічних віруючих. При цьому популяризацію містичних ідей та уявлень серед хасидів забезпечують їх вожді, наділені харизмою.

2. Оригінальність хасидизму слід вбачати насамперед в абсолютизації таких віроповчальних принципів іудейської традиції в її містичному варіанті, як принципу скрізьприсутності Бога в світі (іманентизм) та ідеї девекут (єднання людини з Богом). Пріоритетним у хасидському світосприйнятті визнається принцип божественної скрізьприсутності (іманентизму), який розкривається як проявлення священних іскор, їх розсіювання в елементах і формах матеріального і духовного світів. Наявність божественних іскор уособлює собою приховану присутність Бога. Подібне хасидське тлумачення принципу іманентності свідчить про властивий цьому вченню містичний пантеїзм, основною формулою якого є “розчинення світу в Богові”. Логічними наслідками актуалізації принципу іманентизму є проголошення розсипаних іскор духовною сутністю всіх матеріальних речей і гарантом їх життєздатності, утвердження рівнозначності добра і зла й усунення проблеми теодицеї, культивування концепції повернення до Бога, визнання рівноцінності праведника і грішника перед Богом. Пов’язаний з іманентизмом принцип єднання людини з Богом полягає в уможливленні залучення віруючих до Божественного поєднання з Ним. Ефективним засобом подібного уможливлення є екзальтована молитва в її оптимістичному супроводі. Ці вищезазначені віроповчальні принципи виявляються вузловими детермінантами появи та розгортання ідейних різновидів хасидизму.

3. Ідейне протистояння благочестивих і мітнагідів упродовж кінця XVIII – першої половини XIX століття привело до згуртованості хасидського руху, посилення його організаційного статусу та ієрархізації, до оформлення цього руху в традицію. Історія хасидського руху є низкою метаморфоз, репрезентованих різними вченнями, змістові детермінанти яких по-своєму вирішують проблему співвідношення фідейстичності, виплеканої на ґрунті екзальтованої афективності й раціональності (вченості). У всіх концептуальних формах хасидизму своєрідним імпульсом функціонування є внутрішній прихований ідейний конфлікт їх містичного компоненту та раціоналістичного. Звідси й проблемність тлумачення хасидизму як тріумфу неутца, неосвіченості над наукою.

4. Етап становлення та формування хасидизму представлено бештіанським вченням та вченням магідім (проповідників). Особливостями першопочаткового хасидизму (вчення Бешта) є домінування емоційності над раціональністю. Емоційний момент знаходить вияв у екзальтованій молитві, яка розглядається як засіб єднання людини з Богом, у бадьорому і радісному служінні Господу. Крім того, для вчення Бешта характерне тлумачення скрізьприсутності Бога у вигляді священних іскор і возвеличення цадиків до посередників між Богом і людьми. Вчення Бешта є надто імпульсивним, надто сентиментальним. Проте в цьому

полягає й особлива привабливість його серед простолюдинів. Сподвижники Бешта Дов-Бер і Яков-Йосеф обґрунтовують принцип скрізьприсутності Бога в світі, проголошують цадиків, цих “улюбленців неба”, духовними лідерами віруючих, виправдовують їхню чудодійну практику, підносячи її вище за рабиністичну вченість. Заслуга проповідників полягає в оформленні, систематизації та пропаганді бештіанських ідей.

5. Серед концептуальних форм хасидизму, що представляють другий етап ідейного функціонування руху, - етап оформлення хасидської традиції, містичний потенціал властивий бердичівському та брацлавському напрямам. Хасидизм Леві-Іцхака з Бердичева відзначається надто спрощеним тлумаченням бештіанського принципу скрізьприсутності Бога, акцентуацією на поглибленні духовної близькості людини з Богом, культивуванням своєрідної практики екзальтованої молитви, утвердженням місійної ролі цадиків, поміркованим сприйняттям теорії падіння цадиків і непомірним оптимізмом. Брацлавський хасидизм відзначається виразною фідеїстською націленістю, яка виявляється особливо в актуалізації принципу девекут, апологією простоти віри, тлумаченням принципу скрізьприсутності Бога як внутрішньої одухотвореності світу і утвердженням несамостійності зла, утвердженням виняткової значущості молитовної практики і возвеличенням ролі істинних цадиків як гарантів духовного оновлення світу шляхом виправлення людських душ.

6. Надмірна раціоналістичність є показовою для вчення вчителів школи Пшисхи (Пшисухи) і системи Шнеура Залмана (ХаБад-хасидизму). Пшисуханський хасидизм виділяється виразним радикалізмом, який характеризується своєрідним антропоцентризмом в тлумаченні принципу єднання людини з Богом, відсутністю культу цадиків, особливою увагою до вивчення Тори і талмудичних текстів, звідси й посиленій інтелектуалізм, що доходив до парадоксальностей. Парадоксальність виявляється навіть у трансформації самого пшисухського хасидизму від його оптимістичного варіанту до песимізму Коцького ребе. Істотними рисами литовсько-білоруського хасидизму слід визнати філософічне сприйняття принципу божественної скрізьприсутності, актуалізацію принципу єднання людини з Богом через опосередкованість можливостей так званої раціональної душі людини, наявність особливої релігійної психології, підґрунтям якої є домінування раціональності над афективністю, абсолютизацію розуму в справі служіння Богу, його аксіологічну винятковість, недооцінку екстатичності й загалом афективності. На прикладі системи Шнеура Залмана можна вести мову про кардинальну інтелектуалізацію хасидизму, яка істотно трансформує навіть принципи бештіанства.

Виявлення змісту ідейних різновидів хасидизму видається автору досить перспективним у подальшій розробці теми.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Фуркало В.С. До питання про пантеїзм, властивий хасидському віровченню //Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. - К.: Укр. центр дух. к-ри, 2003. – Вип.34.- С.171-178.
2. Фуркало В.С. Філософські основи ХаБад-хасидизму // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. - К.: Укр. центр дух. к-ри, 2003. – Вип.35.- С.93-104.
3. Фуркало В.С. Особливості ідейного протистояння в єврейському середовищі українського суспільства: мітнагіди проти хасидів //Українське релігієзнавство. – 2003. - Вип. 26. – С.116-123.
4. Фуркало В.С. Історичні передумови появи та становлення хасидського руху // Матеріали Міжнар. конф. “Україна-Росія: історія та сучасність”. – Умань: “Аналітик”. - 2003. – С.103-105.
5. Фуркало В.С. Хасидизм Леві-Іцхака з Бердичева // Матеріали Міжнар.конф. “Державно-церковні відносини в Україні: регіональні аспекти”. – Хмельницький: Вид-во Хмел. ін-ту регіонал. управління та права. - 2003. – С.131-133.
6. Фуркало В.С. Етичне вчення хасидизму //Матеріали Міжнар. конф. “Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості”. - Донецьк: Наука і освіта. - 2003. - С.323-326.

АНОТАЦІЇ

Фуркало В.С. Феномен хасидизму: його сутність та історичні трансформації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2004.

Дисертація містить аналіз хасидизму як напряму іудейської традиції в його змістовних характеристиках та ретроспективі. Проведено аналітичний огляд дослідницької літератури та історичних джерел з проблем хасидизму, з'ясовано політичні, економічні, психологічні чинники й містичні ідеї, що вплинули на появу цього руху, розглянуто особливості формування віроповчальних принципів хасидизму та перетворення його в ідейний рух єврейства, запропоновано типологію хасидського руху шляхом виділення його концептуальних форм, систематизовано доктринальні та культові особливості хасидизму, пов'язані з діяльністю основоположників окремих напрямів, здійснено реконструкцію історичного поступу різновидів хасидизму і з'ясовано їхній ідейний потенціал із врахуванням притаманного їм конфлікту між містичним та раціоналістичним

елементами.

Ключові слова: хасидизм, містицизм, іудейська традиція, скрізьприсутність Бога, єднання людини з Богом, концептуальні форми хасидизму, проповідники, цадики.

Фуркало В.С. Феномен хасидизма: его сущность и исторические трансформации. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, 2004.

Диссертация посвящена анализу хасидизма как особого направления мистического уклона иудейской традиции в его содержательных характеристиках и ретроспективе. Проведен аналитический обзор исследовательской литературы и исторических источников по проблемам хасидизма. Объяснены политические, экономические, психологические факторы и мистические идеи, которые повлияли на появление этого движения. Рассмотрены особенности формирования вероучительных принципов хасидизма и превращение его в идейное движение еврейства.

Анализ содержания вероучения благочестивых позволяет утверждать о наличии в качестве приоритетных двух основополагающих принципов: вездесущности Бога в мире (имманентности) и идеи единения человека с Божеством, эффективным средством достижения которой является экзальтированная молитва в состоянии бодрого и радостного расположения духа. Подробное рассмотрение принципа вездесущности Бога свидетельствует о свойственном хасидскому мировоззрению мистическом пантеизме. Раскрываются попутно и логические последствия принципа имманентности Бога.

Автором предлагается также типология хасидского движения, актуализированная посредством выделения особенных концептуальных форм. Систематизированы доктринальные и культовые особенности хасидизма, связанные с деятельностью основоположников отдельных направлений. При этом указано, что на этапе становления хасидского движения функционирует его ранний вариант – бештианство и хасидизм маггидим (проповедников). Этап утверждения хасидского движения раскрывается посредством репрезентации таких его идейных разновидностей, как практический цадикизм Элимелеха Лизенского и его последователей, учение Леви-Ицхака из Бердичева, школа Пшисхи, рационалистическая система Шнеура Залмана (ХаБаД) и учение раби Нахмана из Брацлава.

Содержание вышеуказанных концептуальных форм хасидизма выявляется с учётом присущего им конфликта между мистическим и рационалистическим

элементами.

Ключевые слова: хасидизм, мистицизм, иудейская традиция, вездесущность Бога, единение человека с Богом, концептуальные формы хасидизма, проповедники, цадики.

Furkalo V.S. The phenomenon of the Hasidism: its nature and historical transformations. – Manuscript.

Dissertation for the degree of the candidate of Philosophical Sciences, speciality 09.00.11 – religious studies. - Taras Shevtchenko Kyiv National University, Kyiv, 2004.

The dissertation focuses on the analysis of the Hasidism as a direction of the Jewish tradition in its substantial characteristics and its retrospective. An analytical review of research literature and historical sources on the problem of the Hasidism is carried out. Political, economic, psychological reasons and mystical ideas caused the emergence of this direction are elucidated. The peculiarities of the formation of the Hasidism dogma principles and its transformation into the ideological Jewish direction are considered. The Hasidism movement typology done by means of distinguishing its conceptualistic forms is suggested. The Hasidism doctrine and cult peculiarities connected with the activity of the founders of some directions of this movement are systematized. The reconstruction of the historical movement of the Hasidism and its varieties is carried out and the ideological potential of the directions of the Hasidism with its conflict of mystical and rational elements is considered.

Key words: Hasidism, mysticism, Jewish tradition, omnipresence of God, the person and God unity, conceptualistic forms of the Hasidism, preachers, tsadyks.